

Eleştirel ve Analitik Düşünme

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ

7. Baskı

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ

ELEŞTİREL VE ANALİTİK DÜŞÜNME

ISBN 978-605-241-617-4

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2024, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 2000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Mart 2019, Ankara

7. Baskı: Haziran 2024, Ankara

Yayın-Proje: Selcan Durmuş

Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan

Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Tarcan Matbaacılık Yayın. San. - Murat Tarcan

İvedik Cad. No: 417 Yenimahalle/ANKARA

Kızılbaş Vd 8230201756

Tel: (0312) 384 34 35

Faks: (0312) 384 34 37

Yayıncı Sertifika No: 51818

Matbaa Sertifika No: 47663

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA

Yayınevi: 0312 430 67 50

Dağıtım: 0312 434 54 24

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

İnternet: www.pegem.net

E-ileti: pegem@pegem.net

WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ

Dr. Yılmaz, 1977 yılında Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesinde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Akdağmadeni'nde tamamladı. 1999 yılında Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümünden mezun oldu. 1999-2001 yılları arasında sınıf öğretmeni olarak görev yaptı. 2001 yılında Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Ekonomisi ve Planlaması Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı.

Yüksek lisans eğitimini (2002) Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Selahattin Turan); doktora eğitimini (2006) ise Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde (Danışman: Prof. Dr. Ali Balcı) Eğitim Yönetimi ve Teftişi alanında tamamladı. 2008 yılında yardımcı doçent, 2011 yılında doçent, 2017 yılında profesör oldu. 2018-2023 yılları arasında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü'nde görev yaptı. Yazar, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü'nde çalışmaya devam etmektedir. Dr. Yılmaz'ın çalışma alanları arasında eleştirel düşünme, eğitim yönetiminde alternatif yaklaşımlar, liderlik, eleştirel pedagoji, okul ve sosyal adalet gibi konular yer almaktadır.

ORCID No: 0000-0002-3705-5094

İletişim: kursadyilmaz@gmail.com

Web: <http://kursadyilmaz.blogspot.com/>

ÖN SÖZ

Yükseköğretim Kurulu (YÖK) eğitim fakültelerinde yürütülen öğretmen yetiştirme programlarını 2018-2019 eğitim öğretim yılından itibaren geçerli olacak şekilde güncelledi. Konu ile ilgili tanıtım toplantısı 16 Mayıs 2018 tarihinde Ankara’da yapıldı. Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri temel alınarak yapılan güncellemede öğretmen yetiştirme programlarında Öğretmenlik Meslek Bilgisi (MB) dersleri % 30-35; Genel Kültür (GK) dersleri % 15-20 ve Alan Eğitimi (AE) dersleri de % 45-50 oranında yer aldı. Güncellenen programlarda yer alan seçmeli dersler “Meslek Bilgisi Seçmeli Dersleri, Genel Kültür Seçmeli Dersleri ve Alan Eğitimi Seçmeli Dersler” olmak üzere üç gruba ayrıldı ve programlarda yer verilebilecek dersler ve içerikleri de belirlendi.

Bu kitap, Meslek Bilgisi Seçmeli Dersleri arasında yer alan “Eleştirel ve Analitik Düşünme” dersinin içeriğine uygun olarak ve kaynak kitap olarak kullanılabilecek şekilde tasarlanmıştır. Kitabın temelleri, Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü’nde yaklaşık olarak on yıl boyunca yürüttüğüm “Eleştirel Düşünme” isimli seçimlik ders kapsamında hazırladığım ve zamanla geliştirdiğim çalışmalara dayanmaktadır. Kitapta kuramsal bilginin yanı sıra kuramsal bilgileri somutlaştıracak çeşitli örneklerle ve uygulamalara da yer verilmiştir. Kitapta ayrıca eleştirel düşünmenin ölçülmesinde kullanılabilecek çeşitli veri toplama araçları ile ilgili bilgiler de yer almaktadır.

Kitabı okuyucu ile buluşturan Pegem Akademi Yayıncılık yöneticilerine ve çalışanlarına teşekkür eder, eleştirel düşünmeye ilgili duyan kişilere ve okuyuculara yararlı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Eğitim Bilimleri Bölümü

Ocak - 2019

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	v
Giriş.....	1

1. BÖLÜM TEMEL KAVRAMLAR VE TANIMLAR

Temel Kavramlar ve Tanımlar	5
Düşünme Nedir?	5
İstemsiz ve İstemli Düşünme.....	13
Düşünme Organı Olarak Beyin ve Özellikleri	14
Düşünme Stilleri.....	18
Düşünme Çeşitleri.....	22
Mantık Yürütme	32

2. BÖLÜM ANALİTİK DÜŞÜNME

Analitik Düşünme	39
PISA ve TIMSS Gibi Uluslararası Sınavlar ve Analitik Düşünme	48
PISA [Programme for International Student Assessment - Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı]	48
TIMSS [Trends in International Mathematics and Science Study - Uluslararası Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırması]	50
Uluslararası Sınavlar ve Analitik Düşünme.....	52

3. BÖLÜM ELEŞTİREL DÜŞÜNME

Eleştirel Düşünme	57
Eleştirel Düşünmenin Önemi.....	70
Bireyleşme	72
Vatandaş Olma	73
Eleştirel Düşünmenin Temel Özellikleri ve Ölçütleri.....	78
Eleştirel Düşünen Kişilerin Özellikleri.....	82
Evrensel Entelektüel Standartlar, Öğeler ve Özellikler	90
Evrensel Entelektüel Standartlar	91
Evrensel Entelektüel Öğeler	94
Eleştirel Düşünmeye Yönelik Eleştiriler	100

4. BÖLÜM ELEŞTİREL DÜŞÜNMENİN KAPSAMI VE BECERİLERİ

Eleştirel Düşünmenin Kapsamı.....	103
Eleştirel Düşünme Becerileri	113

5. BÖLÜM ELEŞTİREL DÜŞÜNME STRATEJİLERİ VE EĞİLİMİ

Eleştirel Düşünme Stratejileri	119
Duyuşsal Stratejiler	121
Bilişsel Stratejiler - Makro Yetenekler.....	122
Bilişsel Stratejiler - Mikro Beceriler	129
Eleştirel Düşünme Eğilimi	132

6. BÖLÜM ELEŞTİREL DÜŞÜNMEYİ ETKİLEYEBİLECEK FAKTÖRLER

Eleştirel Düşünmeyi Etkileyebilecek Faktörler.....	135
Cinsiyet.....	135
Zekâ.....	136
Kültür.....	153
Din Algısı	155
Aile ve Çocuk Yetiştirme Biçimi	158
Sosyo-Ekonomik Düzey.....	162
Eğitim, Okul ve Öğretmen Tutumu.....	165

7. BÖLÜM ELEŞTİREL DİNLEME

Dinleme	167
Dinleme Türleri	170
Etkisiz Dinleme Türleri	171
Bazı Etkili Dinleme Türleri	172
Eleştirel Dinleme	176

8. BÖLÜM ELEŞTİREL OKUMA VE YAZMA

Okuma	181
Eleştirel Okuma	184
Metnin Anlamı	188
Eleştirel Okuyucunun Temel Nitelikleri ve Eleştirel Okuma Özyeterliği.....	193
Eleştirel Yazma.....	203

9. BÖLÜM ELEŞTİREL DÜŞÜNME EĞİTİMİ

Eleştirel Düşünme Eğitimi	209
Eleştirel Düşünme Eğitimi Süreci	211
Eleştirel Düşünme Oluşturmak İçin Bazı Stratejiler.....	220
Eleştirel Düşünmeyi Geliştirici ve Engelleyici Bazı Tutum ve Davranışlar	227
Eleştirel Düşünme Eğitimine Yönelik Model ve Yaklaşımlar	232
Eleştirel Düşünme Eğitiminde Kullanılabilecek Başlıca Teknikler.....	238
Tartışma Yöntemi	240
Problem Çözme Yöntemi	244
Altı Şapkalı Düşünme ve Altı Ayakkabılı Uygulama Tekniği.....	245
Soru-Cevap Yöntemi.....	248
Drama	259
Eleştirel Medya Okuryazarlığı Eğitimi	261
Eleştirel Düşünme Eğitiminde Öğretmenin Rolü.....	264
Türk Eğitim Sisteminde Eleştirel Düşünme ve Eğitimi	269
Eleştirel Düşünme ve Ders Kitapları.....	272

10. BÖLÜM ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİLERİNİN ÖLÇÜLMESİ

Eleştirel Düşünme Becerilerinin Ölçülmesi	275
Türkçeye Uyarlanan Bazı Eleştirel Düşünme Araçları	276
Watson-Glaser Eleştirel Düşünme Becerileri Ölçeği.....	276
California Eleştirel Düşünmeye Yönelik Tutum Ölçeği	281
Cornell Eleştirel Düşünme Testi	285
UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği.....	287
Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği	289
Eleştirel Düşünme Motivasyonu Ölçeği.....	291
Türkiye’de Geliştirilen Bazı Eleştirel Düşünme Araçları	293
Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği	293
Eleştirel Düşünme Tutum Ölçeği.....	295
Öğretmen Adaylarına Yönelik Eleştirel Düşünme Standartları Ölçeği	296
Eleştirel Düşünme Becerisi Testi	299
Eleştirel Düşünmeyi Destekleyen Öğretmen Davranışları Envanteri	300
Kaynaklar.....	303
Ekler	321

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. Sol ve Sağ Beynin İşlevleri.....	15
Tablo 1.2. Sternberg'in Zihinsel Öz Yönetim Kuramında Düşünme Stilleri.....	19
Tablo 1.3. Yaratıcı, Eleştirel ve Yansıtıcı Düşünme Arasındaki Farklılıklar.....	25
Tablo 1.4. Düşünme ile Eleştirel Düşünme Arasındaki Farklar.....	31
Tablo 2.1. Bloom'un Bilişsel Alan Sınıflaması ve Bu Sınıflamaya Göre Düşünmeyi Uyarayan Soru Örnekleri	43
Tablo 2.2. PISA Son Beş Sınavın Sonuçları.....	49
Tablo 2.3. TIMSS 1999, 2007, 2011, 2015 ve 2019 Uygulaması 8. Sınıf Başarı Sıralaması.....	51
Tablo 2.4. TIMSS 1999, 2007, 2011, 2015 ve 2019 Uygulaması 8. Sınıf Başarı Puanları.....	52
Tablo 3.1. Bazı Eleştirel Düşünme Tanımları	59
Tablo 3.2. Eleştirel Düşünmenin Tarihsel Gelişimi	62
Tablo 3.3. Eleştirel Bir Düşünürün Sahip Olması Gereken Özellikler	68
Tablo 3.4. 2018 ve 2022'deki Beceri Taleplerinin Karşılaştırılması	71
Tablo 3.5. Eleştirel Düşünmenin Kazandırdığı Bazı Özellikler.....	87
Tablo 3.6. Evrensel Entelektüel Standartlar ve Uygulamada Kullanılabilecek Bazı Sorular.....	91
Tablo 4.1. Eleştirel Düşünmenin Duyuşsal ve Bilişsel Alan Davranışları.....	104
Tablo 4.2. Amerikan Ulusal Lise Eğitim Birliğine Göre Eleştirel Düşünmenin Kapsamı	105
Tablo 4.3. Eleştirel Düşünme Becerilerinin Kısa Bir Taksonomisi.....	115
Tablo 5.1. Eleştirel Düşünme Stratejileri ve Boyutları.....	119
Tablo 6.1. Duyuşsal Zeka ile İlgili Olarak Türkiye'de Yapılan Bazı Araştırmaların Sonuçları	150
Tablo 7.1. Etkili ve Etkisiz Dinleme Türleri	170
Tablo 7.2. Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Eleştirel Dinleme Ölçeğinde Yer Alan Maddeler.....	179
Tablo 8.1. Eleştirel Okuma Özyeterlik Algısı Ölçeğinde Yer Alan Maddeler	196
Tablo 8.2. Eleştirel Okuma Ölçeği Yer Alan Maddeler	198
Tablo 8.3. Sınıfta Eleştirel Okuryazarlık Ortamının Oluşturulmasını Sağlayabilecek Başlıca Sorular	206
Tablo 9.1. Geleneksel Eğitim ile Çağdaş Eğitimin Karşılaştırılması	214
Tablo 9.2. Eleştirel Düşünmeyi Geliştirici ve Engelleyici Tutum ve Davranış Özellikleri	228
Tablo 9.3. Öğrencilerin Bir Problem veya Tartışmanın Yapısal Unsurlarına Katılmalarını Sağlayacak Ayrıntılı Soru Örnekleri	250

Tablo 9.4. Eleştirel Düşünme Becerisini Harekete Geçiren Sorulara Örnekler	251
Tablo 10.1. California Eleştirel Düşünmeye Yönelik Tutum Ölçeği Türkçe Formunda Yer Alan Alt Ölçekler ve Maddeler.....	283
Tablo 10.2. Cornell Eleştirel Düşünme Testinden Örnek Sorular	286
Tablo 10.3. UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği Alt Ölçekler ve Maddeler.....	288
Tablo 10.4. Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği Alt Ölçekler ve Maddeler	290
Tablo 10.5. Eleştirel Düşünme Motivasyonu Ölçeği Alt Ölçekler ve Maddeler	292
Tablo 10.6. Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği Eğilimler ve Maddeler	293
Tablo 10.7. Eleştirel Düşünme Tutum Ölçeği Alt Ölçekler ve Maddeler	295
Tablo 10.8. Öğretmen Adaylarına Yönelik Eleştirel Düşünme Standartları Ölçeği Alt Ölçekler ve Maddeler.....	297
Tablo 10.9. Eleştirel Düşünme Becerisi Testinden Örnek Bazı Sorular	299
Tablo 10.10. Eleştirel Düşünmeyi Destekleyen Öğretmen Davranışları Envanteri Alt Ölçekler ve Maddeler	301

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1. İnsan Zihninin Üç Temel İşlevi.....	5
Şekil 2.1. Matematik Okuryazarlığı Değerlendirme Çerçevesi	53
Şekil 3.1. Eleştirel Düşünmenin Hazırlayıcı ve Tanımlayıcı Özellikleri, Sonuçları.....	64
Şekil 3.2. Temel Entelektüel Özellikler	95
Şekil 3.3. Entelektüel Standartlar, Öğeler ve Özellikler ve Aralarındaki İlişki	98
Şekil 10.1. Watson-Glaser Eleştirel Düşünme Becerileri Ölçeği Çıkarsama Boyutu İçin Örnek Soru	277
Şekil 10.2. Watson-Glaser Eleştirel Düşünme Becerileri Ölçeği Varsayımların Farkına Varma Boyutu İçin Örnek Soru	278
Şekil 10.3. Watson-Glaser Eleştirel Düşünme Becerileri Ölçeği Tümdengelim Boyutu İçin Örnek Soru.....	279
Şekil 10.4. Watson-Glaser Eleştirel Düşünme Becerileri Ölçeği Yorumlama Boyutu İçin Örnek Soru.....	280
Şekil 10.5. Watson-Glaser Eleştirel Düşünme Becerileri Ölçeği Karşı Görüşlerin Değerlendirilmesi Boyutu İçin Örnek Soru	281

GİRİŞ

Sadece düşünmenin yetmediği, eleştirel ve analitik bir düşünme tarzına sahip olmanın insanlar için ayırt edici bir özellik olduğu sürekli olarak vurgulanmaktadır. Öyle ki geçmişten günümüze, lider, büyük devlet adamı, büyük komutan, kanaat önderi ya da yol gösterici olarak görülen ve “bilgin, bilge ya da âlim” olarak nitelendirilen kişilerin, diğer insanlardan daha farklı bir düşünme tarzına sahip oldukları sürekli olarak dile getirilmiştir. Bu kişiler genel olarak mevcut durumu olduğu gibi kabul etmeyen; sorgulayan; görüşlerini belirli ilkelere dayandıran ve bunları kişiye, yere ya da zamana göre değiştirmeyen; olaylara sistemli bir şekilde ve farklı açılardan bakabilen; görülenin arka planındaki görünmeyeni de görmeye çalışan; herkes gibi düşünmeyen kişilerdir. Bu tip düşünce tarzına sahip olan kişilerin düşünceleri bazen “sıradan ya da herkes gibi düşünen” kişileri rahatsız etmiş, hatta herkes gibi düşünmeyen insanlar canından dahi olmuştur.

OKUMA ÖNERİSİ
Kitle Psikolojisi
Sigmund Freud
Çev: K. Şipal
2018, İstanbul
Cem Yayınevi

Örneğin böyle bir durumu Hallac-ı Mansur (858-922) olarak bilinen Hüseyin bin Mansur yüz yıllar önce yaşamıştır. Hallac-ı Mansur, Allah aşkı ile kendinden geçtiği bir sırada “*Enel-Hak*” yani “*Ben hakkım*” demiştir. Hallac-ı Mansur burada “*Haktan başka hiç kimse yok*” demek istemişse de bu sözlerinde dolayı zindanda yatmış, eziyet edilmiş, daha sonra ise

“Bir kez gönül yıktın ise, bu kıldığın
namaz değil; Yetmiş iki millet dahi, elin
yüzün yumaz değil...”
[Yunus Emre]

idam edilmiştir. Başka bir örnek ise Yunus Emre (1240-1320) ve onun bazı şiirleridir. Yunus Emre yaşadığı dönemlerde, kalp kırmamanın önemini anlatmak için yukarıdaki sözleri sarf etmiş ve bu yüzden dinsizlikle suçlanmıştır.

Batı medeniyetinden bir örnek olarak, dünyanın döndüğünü iddia eden Galileo Galilei (1564-1642) bu görüşlerinden dolayı mahkemede yargılanmış ve daha sonra diri diri yakılmıştır. Galileo’nun suçu (?) kendinden önceki yaygın görüşlerden ve Kilise’nin konu ile ilgili ifadelerinden şüphe duymuş olmasıdır. Galileo’nun

görüşleri o dönemde kabul görmemiştir, çünkü Galileo'nun görüşleri Kilise'nin görüşleri ile uyuşmamaktadır. Toplumun bu tür görüşlere itibar etmesi Kilise'nin kabul etmesine bağlıdır. Galileo'nun görüşleri Kilise tarafından büyük bir meydan okuma olarak algılanmış ve gereği (!) yapılmıştır. Kilise, Galileo'nun ya da benzer durumda olan kişilerin görüşlerinin yayılmasını kendisine büyük bir tehdit olarak görmüş ve bu görüşleri engellemek adına her şeyi yapmıştır.

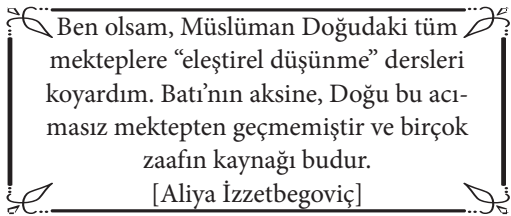
Ancak yıllar sonra Kilise'nin bu durumu, gücü ve Tanrı'sı, Batıda yaşanan değişimlere paralel olarak azalmaya başlamıştır. Nietzsche (1844-1900) bu durumu anlatmak için "Tanrı öldü" demiş ve bu görüşlerinden dolayı eleştirilmiştir. Nietzsche "Şimdi mantıklı düşünelim, şimdi de aynı şey olmuyor mu? Kendi

hırslarımız uğruna öldürmüyor muyuz Tanrı'yı? Öldürmüyor mu yönetenler?" ya da "Şimdi nereye gidiyoruz? Bütün güneşlerden uzağa mı? Durmadan düşmüyor muyuz? Öne, arkaya, sağa, sola, her yere düşmüyor muyuz? Hâlâ bir yüksek ve alçak kavramı var mı? Sonsuz bir hiçlik içinde aylak aylak dolaşmıyor muyuz? Yüzümüzde boşluğun nefesini *duyumsamıyor muyuz?* Hava şimdi daha soğuk değil mi? Geceler git-

tikçe daha fazla karanlıklaşmıyor mu? Tanrı öldü! Tanrı öldü! Onu öldüren biziz!" (Nietzsche, 2018) sözleri, ifadeleri sadece olduğu gibi okumaya alışkın, eleştirel ve analitik düşüneyenlerce farklı şekillerde yorumlanmıştır. Aslında Nietzsche, Batıdaki köklü değişime işaret etmiş ve Kilise'nin Tanrı'sının yerine Bilim Tanrı'sının inşa edildiğine vurgu yapmıştır.

Yukarıdaki örnekler görüşlerinden dolayı yanlış anlaşılmalara işaret etmektedir. Günümüzden ve önemli bir örnek olarak Bosna Hersek'in ilk cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović verilebilir. Bosna Hersek'e bağımsızlık yolunda liderlik eden ve derin bilgi birikiminden dolayı "Bilge Kral"¹ olarak anılan Aliya İzzetbegović'in görüşleri ülkesini soykırımdan kurtarmanın yanı sıra şimdilerde birçok kişiye yol gösterici olmuştur.

1 Bu tanımlama ise, Plato'nun (MÖ. 427-348) ideal devlet ütopyasında yer alan filozof kral fikrine dayanmaktadır. Plato'ya göre, filozoflar kral ya da kral gerçekten filozof olmadıkça ideal devletten bahsetmek mümkün değildir. Aliye İzzetbegović'in kendisi için kullanılan bu kavramdan rahatsızlık duyduğunu bizzat telaffuz ettiği de ileri sürülmektedir.